# PEDAGOGIK AKSIOLOGIYANING PSIXOLOGIK TAHLILI

**Xudayqulova Zarifa Ummatqulovna**
Guliston davlat universiteti o‘qituvchisi

**Annotatsiya** Mazkur maqolada pedagogik aksiologiyaning mohiyati va uning psixologik asoslari tahlil qilinadi. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim jarayonida qadriyatlarning o‘rni, insonparvarlik yondashuvi hamda psixologik nazariyalar bilan bog‘liqligi yoritiladi. Shuningdek, Sharq va G‘arb mutafakkirlarining qarashlari asosida pedagogik qadriyatlarning shakllanishi va rivojlanish bosqichlari tahlil etiladi.

**Kalit so‘zlar:** pedagogik aksiologiya, qadriyat, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, motivatsiya, insonparvarlik, psixologik nazariya.

Zamonaviy pedagogika fanining asosiy yo‘nalishlaridan biri — shaxsni anglash, uning individual xususiyatlari va qadriyatlariga asoslangan ta’limni tashkil etishdan iborat. Bu jarayonda pedagogik aksiologiya muhim metodologik asos sifatida namoyon bo‘ladi. Aksiologik yondashuv ta’lim jarayonini faqat bilim berish emas, balki shaxsning ma’naviy, axloqiy va ijtimoiy qadriyatlarini shakllantirish vositasi sifatida ko‘radi.

Pedagogik aksiologiya — bu ta’lim jarayonida qadriyatlarning shakllanishi, rivojlanishi va uzatilishini o‘rganadigan ilmiy yo‘nalishdir. Ushbu yo‘nalish psixologiya bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, insonning ichki dunyosi, motivatsiyasi va ehtiyojlarini chuqur tahlil qilishni talab etadi.

Insonparvarlik yo‘nalishidagi psixologik nazariyalar pedagogik aksiologiyaning asosini tashkil etadi. Xususan, Abraham Maslow tomonidan ishlab chiqilgan ehtiyojlar ierarxiyasi nazariyasiga ko‘ra, inson o‘zining yuqori darajadagi ehtiyojlari — o‘zini

anglash va o‘zini ro‘yobga chiqarishga intiladi. Bu esa ta’lim jarayonida shaxsning ichki imkoniyatlarini rivojlantirish muhimligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, Carl Rogers ning gumanistik yondashuvi ta’lim oluvchiga individual yondashuvni, uning fikri va tajribasini hurmat qilishni talab etadi. Bu yondashuv pedagogik aksiologiyada insonni eng oliy qadriyat sifatida e’tirof etishga asos bo‘ladi.

Kognitiv rivojlanish nuqtai nazaridan Jean Piaget ta’lim oluvchining bilimlarni faol ravishda o‘zlashtirishini asoslab beradi. Uning nazariyasiga ko‘ra, inson bilimni tayyor holda emas, balki o‘z tajribasi asosida shakllantiradi. Bu esa pedagogik aksiologiyada bilish faoliyatining qadriyat sifatida qaralishiga olib keladi.

Ijtimoiy omillarning ta’siri esa Lev Vygotsky ning ijtimoiy-madaniy nazariyasida o‘z ifodasini topgan. Unga ko‘ra, shaxs rivoji muloqot va ijtimoiy muhit orqali amalga oshadi. Demak, ta’lim jarayonida qadriyatlar ham ijtimoiy tajriba orqali shakllanadi.

Motivatsiya va qadriyatlar o‘rtasidagi bog‘liqlik Edward Deci va Richard Ryan tomonidan ishlab chiqilgan o‘z-o‘zini belgilash nazariyasida chuqur tahlil qilingan. Unga ko‘ra, insonning ichki motivatsiyasi uning mustaqilligi, kompetentligi va ijtimoiy aloqalari bilan belgilanadi. Bu esa pedagogik aksiologiyada ichki qadriyatlarning ustuvorligini ko‘rsatadi.

Sharq mutafakkirlarining qarashlari ham pedagogik aksiologiyaning rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Jumladan, Abu Nasr Farobiy, Abu Ali ibn Sino va Alisher Navoiy inson kamolotida ilm, axloq va tarbiyaning o‘rnini alohida ta’kidlaganlar. Ularning qarashlari bugungi kunda ham pedagogik qadriyatlarning asosiy manbalaridan biri hisoblanadi.

Pedagogik aksiologiyaning psixologik tahlili shuni ko‘rsatadiki, ta’lim jarayoni faqat bilim berish bilan cheklanmaydi, balki shaxsning qadriyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Psixologik nazariyalar esa bu jarayonning ichki mexanizmlarini ochib beradi. Zamonaviy ta’lim tizimida insonparvarlik, shaxsga yo‘naltirilganlik va ichki motivatsiyani rivojlantirish pedagogik aksiologiyaning asosiy yo‘nalishlari sifatida namoyon bo‘ladi.

Zamonaviy pedagogika fanining asosiy tendentsiyasi — uning shaxsni “anglash”, o‘z dunyoqarashiga asoslanishga e’tibor qaratganligidir. Bu yo‘nalish nafaqat pedagogik, balki psixologik nazariyalar bilan ham mustahkam bog‘liqdir. Xususan, Abraham Maslow tomonidan ilgari surilgan ehtiyojlar ierarxiyasi nazariyasiga ko‘ra, inson o‘z-o‘zini anglash va o‘zini ro‘yobga chiqarishga intiladi. Bu esa ta’lim jarayonida shaxsning ichki imkoniyatlarini ochib berish zaruratini asoslaydi.

Shuningdek, Carl Rogersning insonparvarlik (gumanistik) psixologiyasi ta’lim oluvchiga markaziy o‘rin berishni, uning individual tajribasi va ichki dunyosini hurmat qilishni taqozo etadi. Bu g‘oya zamonaviy pedagogik amaliyotda “shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim” konsepsiyasining psixologik asosi hisoblanadi.

Inson hayoti davomida voqealarni baholash, qarorlar qabul qilish va dunyoqarashni shakllantirish jarayonlari Jean Piaget ning kognitiv rivojlanish nazariyasida ham aks etgan. Unga ko‘ra, inson bilish jarayonida faol subyekt bo‘lib, bilimlarni o‘z tajribasi asosida quradi. Bu pedagogik bilishda amaliy va nazariy faoliyatning uyg‘unligini tushuntiradi.

Bundan tashqari, Lev Vygotsky ning ijtimoiy-madaniy nazariyasiga koʻra, shaxs rivoji ijtimoiy muhit va muloqot orqali amalga oshadi. Bu esa pedagogika metodologiyasida muloqot, hamkorlik va ijtimoiy tajribaning ahamiyatini kuchaytiradi.

Pedagogika metodologiyasi ta'lim falsafasiga insonparvarlik mohiyati, borliqning yangilanishi va pedagogik bilish haqidagi nazariy qoidalar yigʻindisi sifatida qaraydi. Bu jarayonda Jerome Bruner ning konstruktivistik yondashuvi ham muhim oʻrin tutadi. Unga koʻra, bilimlar tayyor holda berilmaydi, balki oʻquvchi tomonidan faol ravishda yaratiladi.

Nazariy va amaliy bilish orasidagi "koʻprik" vazifasini bajaruvchi aksiologik yondashuv psixologiyada qadriyatlar va motivatsiya bilan bogʻliq holda talqin etiladi. Bu jihatdan Viktor Frankl ning ma'no izlash nazariyasi muhimdir. U inson faoliyatining asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida hayot ma'nosini topishga intilishni koʻrsatadi.

Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari ham zamonaviy psixologik nazariyalar bilan uygʻunlashadi. Masalan, Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Farobiy, Abu Ali ibn Sino kabi allomalar insonning bilish jarayonini, tafakkurini va axloqiy kamolotini muhim deb bilganlar. Bu qarashlar zamonaviy psixologiyada shaxs rivojining kognitiv va axloqiy jihatlari bilan mos keladi.

Xususan, shaxsga yoʻnaltirilgan qadriyatli bilimlarning ichki va tashqi jihatlari Erik Eriksonning psixososial rivojlanish nazariyasida ham oʻz ifodasini topadi. Unga koʻra, inson har bir bosqichda oʻz "men"ini anglash va jamiyat bilan uygʻunlashish jarayonidan oʻtadi.

Ta'lim oluvchining bilishga qiziqishini shakllantirish esa Edward Deci va Richard Ryan tomonidan ishlab chiqilgan oʻz-oʻzini belgilash (self-determination) nazariyasi orqali tushuntiriladi. Bu nazariyaga koʻra, insonning ichki motivatsiyasi — uning mustaqilligi, kompetentligi va ijtimoiy aloqalariga bogʻliq.

Shunday qilib, zamonaviy pedagogika va psixologiya oʻzaro uygʻun holda insonni bilish, muloqot va ijod subyekti sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Bu integratsiya ta'limning nafaqat bilim berish, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirishga qaratilganligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Keyinchalik ma'rifatparvar pedagog olimlar – Zavqiy, Avaz Oʻtar, Dilshodi Barno, Furqatlarning, jadid pedagog olimlar – Mahmudhoʻja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Hamza Hakimzodalar ta'limning davlat – jamiyat – shaxs rivojidagi integresiyasini oʻz qarashlari orqali ochib berishgan. Faqatgina XX asrning boshlaridan boshlab aksiologiya dastlab falsafaning alohida yoʻnalishi sifatida oʻrganila boshlandi. Bu harakatni 1902 yilda nemis olimi P.Lapi boshlab bergan. Shundan soʻng Yevropa faylasuflari mazkur masalaga jiddiy e'tibor qarata boshladilar. Rus olimlaridan B.G.Ananev, V.A.Vasilenko, O.G.Drobniskiy, B.G.Kuznesov, A.A.Ruchka, V.P.Tugarinov, V.A.Yadovlar qadriyat muammosini tadqiq eta boshlaganlar. Oʻzbek olimlaridan J.Tulenov birinchilardan boʻlib, qadriyatlar falsafasini tadqiq etgan. Keyinchalik faylasuf olimlardan E.Yusupov, S.Komilova, I.Karimov, Q.Nazarov, S.Valieva, M.Rustamova, K.Tulenovlar aksiologiyaning turli jihatlarini yoritishga harakat qilganlar.

XX asrning 80-yillaridan boshlab pedagogik aksiologiya ta’lim falsafasi sifatida tadqiqotlar sohasiga aylandi (B.S.Gershunskiy, V.M.Rozin, Yu.B.Tupalov, M.I.Fisher, P.G.Shedroveskiy). Ta’limning insonparvarlashuvi sharoitida o‘quvchilarning bilish faoliyatiga motivatsion-qadriyatli munosabat tadqiq etildi (B.I.Dodonov, B.G.Kuznesov, Ye.A.Mamchur, V.B.Mironov, va boshqalar). Pedagogik faoliyatning aksiologik tavsifi B.Z.Vulfov, V.A.Slastenin, Ye.N.Shiyanovlarning ishlarida o‘z aksini topgan.

O‘zbekistonda J.G‘.Yuldashev, R.Jo‘raev, S.Nishonova, R.Ibragimov, S.Madiyorova, R.Qodirova, A.Kaldibekova, A.Sulaymonov, Sh.Mardonov, T.Toshlonov, I.Reves, N.Egamberdieva, A.Muxsieva, N.Djamilovalar o‘z tadqiqotlarini pedagogik aksiologiya nuqtai nazaridan yoritishga harakat qilganlar.

Bugungi kunga kelib esa, pedagogik aksiologiyaning jadal rivojlanayotganligi namoyon bo‘lmoqda. Buning asosiy sababi jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda, shaxsning ma’naviy imkoniyatlariga bo‘lgan talablarning oshib borayotganligidadir. Davriy nashrlarda ta’lim rivojlanishining aksiologiyaga asoslangan strategiyasi; qadriyatlarga tarbiya maqsadining asosiy sifatida qarash; o‘quvchilarning qadriyatga yo‘nalganligini shakllantirishning amaliy tajribasini tahlil etish, ta’limni qadriyatli tashxis etishning vazifalarini shakllantirish, uning insonparvarlik mohiyatini aks ettirish ko‘zga tashlanadi (V.I.Ginesinskiy, I.F.Isaev, N.D.Nikandrov, Z.I.Ravkin, N.S.Rozov, V.A.Slastenin, Ye.N.Shiyanov, Sh.Mardonov, T.Toshlonov, Yu.Ismoilova, B.X.Xodjaev va boshqalar).

Umuman olganda, pedagogik aksiologiyaning shakllanish va rivojlanish jarayonida quyidagi **muhim natijalar** qo‘lga kiritilgan:

1) ta’lim-tarbiyaga shaxsning ijtimoiy va kasbiy ijtimoiyillashuvini aniqlab beruvchi asosiy qadriyat sifatida qarash;

2) qadriyatli fikrlashdan kelib chiqadigan individuallik;

3) shaxsning individual rivojlanishi jarayonida uning umuminsoniy qadriyatlarga oshno etish orqali shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv;

4) inson tomonidan shaxsiy erkinlik, burch, majburiyat kabi qadriyatlarni anglab olinishi lozimligi;

5) shaxsiy erkinlik, burch, majburiyat kabi qadriyatlar har bir insonning o‘zi va u yashayotgan jamiyatdagi odamlar tomonidan tan olinishi, ya’ni har bir inson uchun qadriyatga aylanishi;

6) ta’lim va tarbiyaga aksiologik yondashuv qadriyatli ong, munosabat, xulq-atvorni shakllantirishda katta ahamiyatga egaligi

Ko‘rinib turibdiki, pedagogik aksiologiyaning rivojlanishida jahon va respublikamiz ta’limi tizimida o‘ziga xos omillar mavjud bo‘lib, ta’limiy qadriyatlarning ijtimoiy, madaniy va tarixiy o‘zgaruvchanlik tamoyilini o‘zida aks ettiradi.

**Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:**

1. Xodjayev B.X. “Pedagogik aksiologiya” o‟quv qo‟llanma. T. “Fan va texnologiya”, 2011. - 156 bet.

2. Холов, О. Ч. (2018). АКТИВНОСТЬ В СТИМУЛИРОВАНИИ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. Вопросы педагогики, (2), 112-113.